

Насиров Т.

НЮРНБЕРГ ПРОЦЕССИНИН УКУКТУК, ТАРЫХЫЙ ЖАНА САЯСИЙ МААНИСИ

Насиров Т.

**ПРАВОВОЕ, ИСТОРИЧЕСКОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
НЮРНБЕРГСКОГО ПРОЦЕССА**

T.Nasirov

**LEGAL, HISTORICAL AND POLITICAL IMPORTANCE OF THE NURNBERG
PROCESS**

УДК: 947.45(575.3)

Макалада Нюрнберг процесси ХХ кылымдын дагы бир өзгөчөлүгү экендиги жана анын эл аралык кылмыш укугунун тарыхынын башталышына негиз салгандыгы айгинеленген. Ошондой эле Эл аралык согуштук трибунал нацисттик башкы кылмышкерлерге айыптоо өкүмүн чыгаруу менен агрессияны – эл аралык мүнөздөгү эң оор кылмыш деп тапкандыгы айтылган.

Негизги сөздөр: агрессия, укуктук, фашизм, нацизм, трибунал.

В статье Нюрнбергский процесс показаны как особенность ХХ века и его значение в истории международного уголовного права. Вместе с этим говорится о том, что с вынесением Международным военным трибуналом приговора главным нацистским преступникам агрессия была определена как самое тяжкое преступление международного характера.

Ключевые слова: агрессия, правовой, фашизм, нацизм, трибунал.

The article Nuremberg trials showing as a feature of the twentieth century and its importance in the history of international criminal law. However, this States that the imposition of the international military tribunal sentence the main Nazi criminals aggression was defined as the most serious crime of international character.

Key words: aggression, legal, fascism, nazism, the tribunal.

Улуу Жеңиштин 70 жылдык юбилейин биз сыймыктануу менен белгилейбиз, анткени аталарыбыз, агаларыбыз, толуктап айтканда мурдагы СССРдин аймагында жашашкан жалпы эл Улуу Жеңишти камсыз кылышкан. Жалаң 70 жылдык мааракелердин бул жылга дал келиши, аны башка жылдардан айырмалап турат. Ушул 70 жылдыктардын арасында Нюрнберг процессинин башталышы да орун алган. Нюрнберг процесси ХХ кылымдын дагы бир өзгөчөлүгү болуп саналат, себеби буга чейин мындай процесс болгонун тарых далилдебейт. Нюрнберг процесси эл аралык кылмыш укугунун тарыхына негиз салган, ошондуктан бул процесстин укуктук жана тарыхый-саясий маанисин ачуу максатка туура келет.

СССР, АКШ жана Улуу Британия өлкөлөрүнүн башчылары Крым конференциясындагы (4-11-фев. 1945-ж.) сүйлөшүү учурунда Улуу Британиянын премьер-министри У. Черчилль «башкы кылмышкерлер кармалышы менен эң жакшысы аларды атып салуу керек» – деп айткан. Ангемелешүүнүн жүрүшүндө И.В. Сталин «башкы кылмышкерлер атылганга чейин алар соттолгон болуш керек» – деген

өзүнүн пикирин билдирген. Ошондо Черчиллдин сот процедурасы: «юридикалыкбы же саясий болуш керекпи» – деген суроосуна Рузвельт «процедура өтө эле юридикалык болбош керек» – деп жооп берген. Ошондой эле кандай шартта болбосун сот процессине корреспонденттер, фотографтар киргизилбеши абзел деп билдирген. Черчиллдин ою боюнча сот процесси саясий мүнөздө болгонун максатка ылайыктуу деп эсептейт. Ал эми Рузвельт менен Сталин өтө эле юридикалык же бир тараптуу саясий болбостон эки тарабы тең бирдей, аралаш болгону дурус деп ырасташат.

Нюрнберг процессинин башталышы – 18-октябрь 1945-жыл, анткени И.Т. Никитченконун төрагалыгы астында Эл аралык согуштук трибуналдын биринчи башкаруучулук отуруму Берлинде өткөн. Ал эми ушул жылдын 20-ноябрында Фашисттик Германиянын главарларынын үстүнөн сот башталган.

1946-жылы 1-октябрда Нюрнбергде Эл аралык аскердик трибуналдын башкы согуштук кылмышкерлерди айыптаган (соттогон) өкүмү жарыяланган. Аны далай ирет «тарых соту» деп атаган. Адамзат тарыхындагы эң эле ири соттук процесстердин бири гана болбостон, эл аралык укукту өнүктүрүү иретинде эң маанилүү учур болгон. Нюрнберг процесси фашизмди талкалоону биротоло бүткөндүгүн юридикалык түрдө бекемдеген.

Сот жообуна тартылуучулар:

Бүтүндөй мамлекетти кылмыштуу кылышкан кылмышкерлер биринчи жолу сот скамейкасында болушту жана катуу жазага тартылышты.

Алгачкы тизмеге кирген айыпталуучулар:

1. Герман Вильгельм Геринг – рейхсмаршал, Германиянын согуш-аба күчтөрүнүн башкы командачысы.

2. Рудольф Гесс – нацисттик (улутчулдук) партияны жетектөө боюнча Гитлердин орун басары.

3. Иоахим фон Риббентроп – Фашисттик Германиянын тышкы иштер министри.

4. Роберт Лей – Эмгек фронтунун башчысы.

5. Вильгельм Кейтель – Германиянын куралдуу күчтөрүнүн жогорку башкы командачылыгындагы штабынын начальниги.

6. Эрнст Кальтенбруннер – РСХА жетекчиси.

7. Альфред Розенберг – нацизмдин негизги идеологдорунун бири, Чыгыш аймактарынын иштери боюнча рейхсминистр.

8. Ганс Франк – басып алынган Польша жерлеринин башчысы.

9. Вильгельм Фрик – Рейхтин ички иштер министри.

10. Юлиус Штрейхер – гауляйтер, «Штурмовик» антисемиттик газетанын башкы редактору.

11. Яльмар Шахт – согушка чейинки империялык экономика министри.

12. Густав Крупп фон Белен унд Гальбах – «Фридрих Крупп» концернин башчысы.

13. Вальтер Функ – Шахттан кийинки экономика министри.

14. Карл Дениц – Үчүнчү Рейхтин флотунун адмиралы.

15. Эрих Редер – Согуш – деңиз флотунун башкы командачысы.

16. Бальдур фон Ширах – Гитлерюгенданын башчысы, Венанын гауляйтери.

17. Фриц Заукель – Басып алынган аймактардан жумушчу күчтөрдү рейхке мажбурлап департациялоонун башчысы.

18. Альфред Иодль – ОКВ оперативдик жетекчилик штабынын начальниги.

19. Франц фон Папен – Германияда Гитлерге чейинки канцлер, кийин Австрия жана Түркияга посол.

20. Артур Зейсс – Инкварт – Австриянын канцлери, кийин басып алынган Голландияда империялык комиссар.

21. Альберт Шпеер – империялык жабдуу (куралдандыруу) министри.

22. Константин фон Нейрат – Гитлердин башкарган алгачкы жылдарында тышкы иштер министри, кийин Богемия жана Моравия протекторатында наместник.

23. Ганс Фриче – Пропаганда министрлигинде басма жана радио уктуруу бөлүмүнүн башчысы.

24. Мартин Борман – партиялык канцеляриянын башчысы (сырттан айыпталган).

Ошондой эле сот жообуна тартылуучулар тиешелүү болгон уюмдар же тайпалар дагы айыпталышкан.

Тергөө жана айыптоонун маңызы

Согуш бүткөндөн кийин тез эле жеңүүчү – өлкөлөр: СССР, АКШ, Улуу Британия жана Франция Лондон конференциясынын жүрүшүндө Эл аралык согуштук трибуналды жана анын Уставын түзүү жөнүндө Келишимди кабыл алышкан. БУУнун

Генералдык Ассамблеясы адамзатка каршы кылмыштуулук менен күрөшүүдө жалпы таанылган катарында Келишимдин принциптерин бекиткен. 1945-жылы 29-августта көрүнүктүү 24 нацистти камтыган башкы согуштук кылмышкерлердин тизмеси жарыяланган.

Аларга каршы күнөө коюуда төмөнкү пункттар киргизилген:

а) Нацисттик партиянын планы

– Чет өлкөлүк мамлекеттерге каршы агрессия үчүн нацисттик көзөмөлдү пайдалануу;

– Австрияга жана Чехословакияга каршы агрессиялык аракеттер;

– Польшага кол салуу;

– Дүйнө жүзүнүн бардыгына каршы агрессиялык согуш (1939–1941);

– 1939-жылы 23-августтагы кол салышпоо жөнүндөгү пактты бузуп, СССРдин аймагына басып кирүү;

– Италия жана Япония менен кызматташ болуу;

– АКШга каршы агрессиялык согуш (ноябрь 1936-ж. – декабрь 1941-ж.);

б) Дүйнө жүзүнө каршы кылмыш

Бардык айыпталуучулар жана түрдүү башка кишилер бир катар жылдар ичинде 1945-жылдын 8-майына чейин агрессиялык согушту жана аны жүргүзүүнү пландаштырууга, даярдоого, ошондой эле Эл аралык келишимдерди, макулдашууларды жана милдеттенмелерди согуш менен бузууга себепкер болушкан.

в) Согуштук кылмыштар

– Оккупацияланган аймактарда жана ачык деңиздерде адам өлтүрүү, граждандык калкка ырайымсыз мамиле;

– Оккупацияланган аймактардан граждандык калкты кулдукка жана башка максаттар үчүн алып кетүү;

– Германия согуш абалында турган өлкөлөрдүн аскер кызматкерлерине, согуш туткундарына, ошондой эле ачык деңизде сүзүп жүргөн кишилерге ырайымсыз мамиле жана адам өлтүрүү;

– Чоң жана кичине шаарларды, ошондой эле айыл-кыштактарды согуштук зарылдыкты актабай турган максатсыз кыйратуу, чаап талкалап алуу;

– Оккупацияланган аймактарды германдаштыруу.

г) Адамгерчиликке каршы кылмыштар

Айыпталуучулар нацисттик Өкмөттүн душмандарын куугунтуктоо, репрессиялоо жана кырып-жоюу саясатын жүргүзүшкөн. Нацисттер кишилерди сот процессин жок эле түрмөлөргө камашкан, аларды куугунтукка алган, кордогон, кулга айландырган, азап чектирип кыйнаган жана өлтүргөн.

Эл аралык согуштук трибуналга 1945-жылы 18-октябрда айыптоо корутунду келип түшкөн жана процесстин башталарынан бир ай мурда айыпкерлердин ар бирине немец тилинде корутунду берилген. Айыптоо корутунду менен таанышкандан кийин 1945-жылы 25-ноябрда Роберт Лей (эмгек фронтунун башчысы) өзүн-өзү өлтүргөн. Ал эми

Густав Крупп («Фридрих Крупп» концеринин башчысы) айыкпас оору менен ооругандыгына байланыштуу медициналык комиссиянын корутундусу боюнча оорулуу деп эсептелген, натыйжада сотко чейин эле кылмыш иш өндүрүштөн кыскартылган. Калган айыпкерлер сот алдында жооп берүүгө тартылышты.

Суд

Эл аралык согуштук трибунал Лондондогу Макулдашууга ылайык паритеттик (тең укуктуулук) негизде төрт өлкөнүн өкүлдөрүнөн түзүлгөн. Улуу Британиянын өкүлү лорд Джеффри Лоренс башкы судья болуп дайындалган. Жардамчы катары Норман Биркет (англ.) кошулган. Калган өлкөлөрдүн өкүлдөрү трибуналдын мүчөлөрү болуп бекитилишкен:

– СССРден: Советтер Союзунун Жогорку Сотунун төрагасынын орун басары, юстициянын генералмайору Никитченко Иона (Ион) Тимофеевич, (анын жардамчысы полковник юстиции А.Ф. Волчков);

– АКШдан: өлкөнүн мурдагы генералдык прокурору Ф. Биддл; жардамчысы Джон Паркер (англ.);

– Франциядан: кылмыш укугунун профессору Анри Доннедье де Вабр; жардамчысы Роберт Фалько (нем.);

Процесске төрт өлкөнүн ар бири өздөрүнүн башкы айыптоочуларын, алардын орун басарларын жана жардамчыларын жөнөтүшкөн, алар:

– СССРден: Украина Советтик Социалисттик Республикасынын (УССР) генералдык прокурору Руденко Роман Андреевич (орун басары Ю.В. Покровский, жардамчылары: Н.Д. Зоря, Д.С.Карев, Л.Н. Смирнов, Л.Р. Шейнин);

– АКШдан: федералдык Жогорку Соттун мүчөсү Роберт Джексон (орун басарлары Томас Додд, Телфорд Тейлор);

– Улуу Британиядан: Хартли Шоукросс (орун басары Дэвид Максвелл-Файор);

– Франциядан: Франсуа де Ментон (англ.) – бул процесстин биринчи күнү жок болгон, аны Шарль Дюбост (фр.) алмаштырган, кийин де Ментондун ордуна Шампетье де Риб (англ.) дайындалган (орун басары Эдгар Фор).

Булардан сырткары процесске ондогон тилмечтер, эксперттер, секретарлар ж.б. катышышкан.

Нюрнбергде процесс он айга созулган. Бардыгы болуп 403 соттук иш кароо өткөрүлгөн. Трибуналдын өкүмүн кошуп эсептегенде процесстин стенограммасы орус тилинде 39 том болуп түзүлгөн же б.а. 20 228 бет болгон. Буга 200 тоннага жакын кагаз сарпталган. Үндүү киноплёнка 27 миң метр жана 7 миң фотопластинка кылмыш иштердин ичине тиркелген. Ар бир тарап нацисттик кылмышкерлер жасаган кылмыштарга далилдерди келтиришкен.

Сот жообуна тартылуучу кишилер жасаган мурун болуп көрбөгөн кылмыштардын оордугунун кесепетинен, сот иштерин жүргүзүүдө демократиялык нормаларды аларга карата колдонуу жөнүндө шек пайда болду.

Мисалы: Англиянын жана АКШнын айыптоочу өкүлдөрү соттолуучуларга акыркы сөздү бербөөнү сунуш кылышкан. Бирок советтик жана француздук тарап тескерисинче, б.а. акыркы сөздү берүүнү талап кылышкан.

Соттолуучуларга каршы күнөө коюу жана трибуналдын өзүнүн турмушта болуп көрбөгөндүк себебинен процесс күч менен өттү.

Черчиллдин Фултондогу белгилүү сөзүнөн кийин СССР жана Батыштын согуштан кийинки мамилелеринин курчушуна да таасир кылган. Мындай саясий жагдайдын түзүлгөнүн сезишкен соттолуучулар билгичтик менен убакытты созушту жана кылмышына жараша жазадан кутулуп кетүүнү үмүт кылышкан.

Ушундай татаал жагдайда советтик айыптоонун катуу жана профессионалдык аракеттери негизги ачкычтуу ролду ойногон. 1974-жылы 1-ноябрда Чуваш автономдук республикасынын борбору Чебоксары шаарында Ички иштер министрлигинин имаратынын чоң залында министрликтин кызматкерлери жана ошол шаардагы милиция мектебинин курсанттары олтурабыз (ал учурда мен курсант элем). Келгенибиздин себеби эл аралык деңгээлдеги лектор А.С. Пахомов Нюрнберг процесси жөнүндө бизге лекция жасамак.

Ошентип лекция башталды. Залда лектордун үнү гана чыгат, ушунчалык берилүү менен угуп жатабыз. Лекция учурунда согуштук башкы кылмышкерлер күнөөнү моюндарына алышпай, тескерисинче СССРге күнөөнү оодарышты, себеби согуш башталганга чейин СССРден чыгарылган баракчалар деп трибуналдын алдына таштап коюшту. Ошондой эле 1939-жылы 17-сентябрда СССРдин армиясы Польшанын аймагына басып кирип, Батыш Украинаны жана Батыш Белорусияны ээлешти. Баракчаларда Германиянын аймактарын басып алуу белгиленген. Ошондуктан биз өзүбүздү коргош үчүн СССР менен согушууга мажбур болдук деп айтышты.

Эл аралык согуштук трибуналдын төрагасы, анын мүчөлөрү жана залда катышып жаткандар таң калышты. Ошол эле учурда аларда күмөндүү ойлор пайда болду.

Төрага башкы айыптоочу Р.А. Руденкого кайрылып буга эмне дейсиз деп сурады.

Р.А. Руденко – бул айтылгандардын бардыгы жалаа, мен далилдерди келтиремин деп айтты.

Төрага – далилдерди келтириш үчүн сизге канча убакыт керек?

Р.А. Руденко - 5–10 минута жетет деп жооп берди.

Кандай далилди айтып жатат деп мен ойлонгончо процесс жүрүп жаткан залдын маңдай жагындагы эшик ачылып, фельдмаршал Паулос кирип келди. Залдын ичиндегилер күткөн эмес экен, эмне дешерин билишпей бир кыйла тиктеп туруп калышты. Бир убакта эстерине келишип трибуналдын мүчөлөрү: Сизди кыйнаган жокпу? Камакта отурасызбы? Академияда сабак берет имиш деген сөздөр угулду туурабы? ж.б.у.с. суроолорду беришти. Ал мени кыйнаган жок, мага жакшы мамиле жасашат. Азыр камакта эмесмин. Укканыңар туура Академияда советтик генералдарды окутуп жатам, ошондой эле алардан көп нерсени үйрөнүүгө болот деп айтты.

Кийин ишке өтүп сураганда бул баракчаларды СССРдин атынан биз даярдаганбыз, согушту биз баштадык, анткени «Барбаросс» планын Ставкада Гитлер бекитемин деп кол койгондо Кейтель, Геринг, Гесс калган бардыгыңар мени куттуктаганыңар (себеби бул планды мен түзгөн болчумун).

Согуш 22-июнда эмес, андан эртерээк 18-мартта болуш керек эле. Бирок Түндүк Африкада жана Югославияда партизандар көтөрүлүш чыгарып армиянын кээ бир бөлүктөрү ошол жактарга жөнөтүлгөн. Ошентип согуш ачуунун мөөнөтү 22-июнга жылдырылып калган эле деп сөзүн аяктады.

Соттолуучулардын күнөөнү СССРге оодарып, жапкан жалаалары Паулостун көрсөтмөлөрү менен толук четке кагылды. Мындан сырткары Гитлердин жеке фотографы Гофман кармалып, андан 25 миң сүрөт алынган, а.и. 1800дөн ашыгыраагы далил катары пайдаланылган. Ошондой эле фронттук кинооператорлор тарабынан тартылган концлагерлер жөнүндөгү фильмдер процесстин жүрүшүн биротоло чукул өзгөрткөн. Майданекдеги, Заксенхаузендеги, Освенцимдеги үрөйдү учурган картиналар трибуналдын күмөндөрүн толук алып таштаган.

Сот өкүмү

Эл аралык согуштук трибунал өкүм кылат:

– дарга асуу аркылуу өлүм жазасына тартылсын – Геринг, Риббентроп, Кейтель, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Фрик, Штрейхер, Заукел, Зейсс-Инкварт, Борман (сыртынан) жана Йодл (Мында Йодл өлгөндөн кийин 1953-жылы мюнхендик сот тарабынан ишти кайра кароо учурунда акталган);

– Гесс, Функ жана Редер өмүр бою түрмөгө камалсын;

– Ширах жана Шпеер 20 жылга түрмөгө камакка алынсын;

– Нейрат 15 жылга түрмөгө отургузулсун;

– Дениц 10 жылга түрмөгө камалсын;

– Фриче, Папен жана Шахт – булар акталсын.

Гесске өлүм жазасынын колдонулбай калгандыгына жана Фриченин, Папендин, Шахттын акталгандыгына байланыштуу советтик тарап нааразылык (протест) келтирген.

Трибунал нацисттик партиянын жетекчилик курамын жана СС, СД, СА, Гестапону кылмыштуу уюмдар деп эсептеди. Бирок Фашисттик Германия-

нын Жогорку командачылыгын жана Генералдык штабын кылмыштуу деп таануу жөнүндө чечим чыгарбады. Ошондуктан СССР тараптан катышкан трибуналдын мүчөсү макул эместигин билдирген.

Соттолгондордун көпчүлүгү кечирим кылуу жөнүндө (о помиловании) арыз беришкен.

Мисалы: 1) Редер – өмүр бою түрмөдөгү камакты өлүм жазасы менен алмаштырууну суранган;

2) Геринг, Йодль жана Кейтель – эгерде кечирим берүү суранычтары канааттандырылбаса, анда дарга асууну атып өлтүрүү менен алмаштырууну өтүнүшкөн. Бардык бул өтүнүчтөр кабыл алынган эмес.

1946-жылы 16-октябрга караган түнү Нюрнберг түрмөсүнүн имаратында өлүм жазасы жөнүндөгү өкүм иш жүзүнө ашырылган. Булардын ичинде Геринг асып өлтүргөнгө чейин бир аз мурдараак түрмөдө ууланып өлгөн. Өкүмдү иш жүзүнө ашырууну «өзүнүн каалоосу менен» америкалык сержант Джон Вуд аткарган.

Өмүр бою түрмөгө камалган Функ менен Редерге 1957-жылы кечирим берилген. Андан кийин 1966-жылы Шпеер жана Ширах эркиндикке чыгышкан, ал эми Гесс түрмөдө жалгыз калган. Германиянын оңчул күчтөрү ага бир нече жолу кечирим берүү жөнүндө талап кылышкан. Бирок жеңүүчү-державалар өкүмдү жеңилдетүүдөн баш тартышкан. 1987-жылы 17-августта өзүнүн жаткан камерасында Гесстин асылып калган өлүгү табылган.

Натыйжа жана корутунду

Нюрнбергдик трибунал «Королдор бир гана Кудай алдында жооп берүүгө тиешелүү» деген орто кылымдык принципти четке кагып, жогорку мамлекеттик чиновниктерди Эл аралык соттун алдында соттун текшерүүсүнө жооп берүүгө прецедент жаратты. Нюрнберг процессинин так эле өзүнөн Эл аралык кылмыш укугунун тарыхы башталган. Трибуналдын уставында бекитилген принциптер тез эле Эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери катарында БУУнун Генералдык Ассамблеясынын чечими менен тастыкталган. Эл аралык согуштук трибунал нацисттик башкы кылмышкерлерге айыптоо өкүмүн чыгаруу менен агрессияны – эл аралык мүнөздөгү эң оор кылмыш деп эсептеди.

Адабияттар:

1. Громыко А.А. (главный редактор). Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (17 июля – 2 августа 1945 г.) Сборник документов. – М., 1984.
2. Громыко А.А. Памятное. Книга первая. – М., 1990.
3. Рагинский М.Ю. Нюрнберг: Перед судом истории. – М., 1986.
4. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. (в 6 томах). – М., Воениздат, 1960–1965.
5. Пугачева Э.Н. (автор-составитель) Подвигу 40 лет. – М., 1985.

Рецензент:

кандидат исторических наук Маматов А.